

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН
Олексій ОНИЩЕНКО • Френк СИСИН
Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 10

Книга II

Серія

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ

(1930–1934)

Серія

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

(1924–1930)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ВИДАВНИЦТВО

“СВІТ”

2015

УДК 94(477)
ББК 63.3(4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою "Українська книга" 2015 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядкування, передмова, коментарі:
Оксана ЮРКОВА

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2015
- © Інститут історії України НАН України, 2015
- © Юркова О.В., упорядкування, передмова, коментарі, 2015
- © Видавництво "Світ", дизайн та художнє оформлення, 2015

РОЗДІЛ II

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

ВІКТОР ДАНИЛЕВСЬКИЙ. НАРИС ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ ОРГАНІВ СУСПІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ (СПРОБА МАТЕРІАЛІСТИЧНОЇ ІСТОРІЇ ТЕХНІКИ).

Харків, Д.В.У., 1929, 569 с., ціна 7 карб.

Автор — харківський інженер, протягом десятиліття випустив низку популяризацій з історії техніки і, нарешті, сягнув по завдання — дати повний курс, навчального характеру, історії техніки з історично-матеріалістичного становища. Такий курс викладав він в Харківському інституті народної освіти й Сільськогосп[одарському] інституті; програму його затвердив Харківськ[ий] інститут марксизму і лєнінізму, а нинішню його редакцію методологічний комітет Нар[одного] ком[ісаріату] [народної] освіти дозволив до учбового вжитку. Тим не менше автор, з похвальною скромністю вважаючи нинішню книгу тільки першою пробою на сім полі, просить всякого роду критичних заміток. Тож і я вважаю потрібним долучити до них кілька своїх — на сторінках нашого видання.

Автор виходить з завваження Маркса в його “Капіталі”: “Дарвін повернув інтерес на історію природної технології, тобто на утворення рослинних і тваринних органів, сього знаряддя продукції в житті рослин та тварин. Невже не заслуговує такої самої уваги й історія утворення продуктивних органів суспільної людини, сієї матеріальної бази кожної окремої суспільної організації?” Розкриваючи зміст сього завваження, він ставить завданням науки “історії продуктивних органів суспільної людини”, котру він постулює, згідно з вимогами Маркса ж таки, — досліджувати історію активних механічних засобів, пасивних продуктивних знарядів (таких, скажімо, як печі, апарати для перетворення речовин) і, нарешті, — тих матеріальних умов, потрібних для того, щоб міг відбутися самий процес праці, що в сумі дасть історію організації виробництва. При тім, відповідно наголосові на суспільнім характері продукції, увага сеї науки мусить звертатися головню на ті виробничі процеси, які мають суспільне значення і вартість, лишаючи на боці всякі механічні курйози і кунштштюки, і вияснити те значення, яке ті виробничі процеси мають для певної суспільної формації, для кожної економічної стадії, і навпаки — як ті матеріальні умови натискують на людину, вимагаючи від неї певних уліпшень техніки для розв’язання певних виробничих завдань.

Сю історію автор старається прослідити від початку, то значить від витворення самої людини, процесом праці, з антропоїдів — і до найвищих нинішніх типів продукції. З становища технічного ся історія розділяється, властиво, на дві дуже нерівні частини: виробництва машинового і передмашинового; между між ними становить століття “від середини XVIII в. і майже до останніх десятиліть першої пол. XIX ст.”, котре автор називає “добою промислового перевороту, або промислової революції”. Але маючи на увазі вище подану вимогу — при з’ясуванні техніки ув’язувати її розвій

з загальними матеріальними умовами життя, він старається поділити перед-машинову добу, або “еру ручних знарядь праці”, що становить три перші частини книги (с. 27–349), на історично-економічні підвідділи, а саме:

Перша частина — примітивне господарство, його виробництво й техніка (“Первісна техніка. Привласнювальне та ранне продуктивне (прото-натуральне) господарство”), с. 27–168, поділена на вісім розділів: I. “Від мавпи до людини, походження знарядь праці” — від природних знарядь праці (каміння, дерева, кісті) до імітації їх (напр., кам’яна сокира — імітація щелепи, пила — імітація меча пили-риби тощо) — короткий (на жаль, занадто короткий!) загальний вступ (с. 27–38). II. “Техніка часів привласнювального господарства” — використання готових продуктів природи, палеоліт і початки неоліту (с. 39–619). III. “Вогонь” — техніка здобування і використання вогню в примітивнім господарстві (с. 62–70). IV. “Техніка часів раннього продуктивного (протонатурального) господарства” — пізній неоліт і початки металургії (с. 71–98). V. “Первісне хліборобство” (с. 99–115). VI. “Обробна промисловість раннього продуктивного господарства” (с. 116–134) — історія посуду, примітивна кераміка, оброблення шкіри, перші тканини. VII. “Будівельна техніка часів привласнювального й раннього продуктивного господарства (будівництво житла)” — на с. 116–134. VIII. “Транспорт привласнювального та раннього продуктивного господарства”, с. 135–170.

Частина друга — “Ремісничка техніка. Рабовласницькі суспільства стародавнього Сходу”, с. 171–253, поділена на три розділи: IX. “Розвиток техніки — гідротехніка, двигуни, хліборобство” (с. 171–196). X. “Розвиток техніки по деяких галузях добувальної та обробницької промисловості стародавніх суспільств” (с. 194–217): гірництво, металургія, ткацтво, кераміка тощо. XI. “Будівельна техніка та транспорти” (с. 218–253). Матеріал тут головно єгипетський (єсть дещо з Месопотамії, Індії, з Японії) і античний, греко-римський, так що заголовок з “стародавнього Сходу” не зовсім підходить, і тому розділи X–XI говорять просто про “стародавні суспільства”.

Частина третя присвячена середньовічній і новій докапіталістичній Європі. Вона поділена також на три розділи, аналогічні з трьома піділами другої частини: XII. “Хліборобство в Європі до доби промислового капіталізму” (с. 257–272). XIII. “Добувна та обробна промисловість в Європі до доби промислового капіталізму” (с. 273–320). XIV. “Транспорт в Європі до доби пром[ислового] капіталізму” (с. 322–346).

Що сказати з приводу сеї схеми та її переведення?

Автор ішов за новішими західноєвропейськими підручниками історії техніки, стараючись по-новому використати їх матеріал, але перша проба — досить зрозуміло — випала не зовсім вдатно: автор не вийшов з залежності від тих підручників, не вповні опанував їх матеріал і не доповнив його матеріалом, потрібним для тих завдань, для яких призначається його книга.

Передусім, на мій погляд, доба передмашинова трактована занадто коротко в порівнянні з машиною, і її технічна, а, особливо, ширше — економічно-виробнича еволюція не представляється з потрібною ясністю і повнотою, так, щоб читач чи слухач міг належно оцінити значення машинової техніки і наслідки зробленого нею перевороту в виробництві і матеріальних умовах життя.

Поділ матеріалу на три частини — господарство примітивне, старовинне (старий Схід і античний світ) і західноєвропейське середніх і нових віків — іде за старою шкільною традицією, а не відповідає спрямуванню автора. Скажимо, примітивні стадії культури. Їх же переживали всі люди, і нема причин характеризувати їх прикладами й інвентарем сучасних “диких народів”, там, де можна знайти такі самі явища і пам’ятки в ближчих нам сторонах. Ми маємо і на Україні палеолітичний матеріал, а неолітичний і ранній металічний навіть в такім багатстві, що воно відповідає багатьом вимогам історії техніки. Яка рація передруковувати сортименти неолітичного або бронзового знаряддя з швейцарських або австрійських знахідок, коли такі самі сортименти можна підібрати з робітень або становищ українських — Києва, Овруччини, Трипільських становищ? Розумію, що авторі було легше взяти готові ілюстрації, приклади, аналізи з якого-небудь німецького Reallexicon-у* або підручника техніки, і для першої проби, котру хотілося подати якнайскорше (автор подав програму свого курсу на затвердження 1928 р. і весною того ж року виготовив до друку нинішній курс), се зрозуміло. Але очевидна річ, що в дальшій українській підручник історії техніки повинен ув’язати її якнайтісніше з місцевим матеріалом і його своєрідними відмінами. Коли автор — цілком правильно — ілюструє найвищі досягнення сучасної техніки технікою Дніпрельстану, то чи не треба б також і всю історію техніки, від палеолітичної робітні і до конвеєра, старатись ілюструвати, по змозі, українським матеріалом? Розуміється, де не можна відшукати відповідної ланки розвою виробництва в українським матеріалі, треба заповнити даними чужоземними. Мають всяку рацію і перваки якогось приладу, якоїсь машини, з точно задокументованою метрикою своєї першої появи, щоб їх подати як первовзір пізніших модифікацій і удосконалень. Але там, де потрібен типовий взірець, і його можна знайти в українським матеріалі, там, очевидно, треба його використати. Се ж багато наблизить до розуміння читача чи слухача історії виробництва, коли вона буде представлена взірцями з близьких йому місць, з відомої і зрозумілої природної і господарської обстанови.

Частина, присвячена виробництву примітивному, і частина, присвячена “старовинному суспільству”, до певної міри заходять одна за одну. Нема потреби повторяти з матеріалу єгипетського чи античного ілюстрації таких явищ, які вже дано в попередній частині. Автор тут показує над собою владу шкільної історичної схеми — її хронологічних чи культурно-історичних періодів. Тільки що я сказав, що примітивні стадії культури пережива-

ли всі народи; коли якийсь виробничий чи будівничий, чи транспортний процес уже показано в відділі примітивної культури, пощо ілюструвати його знову малюнками єгипетськими чи грецькими? Се нарушує, розриває суцільність образу еволюції виробництва, викликає вражіння, начебто єгипетська чи грецька культура мали якісь своєрідні, виїмкові початки, що се, так би сказати, були вибрані народи в історії культури, і їх культурні процеси не сходили на тих самих дріжджах, як і у обділених історією червоношкірих чи чорношкірих, з одної сторони, а наших предків — з другої.

Розділи, присвячені середньовічній Європі, з сього становища являються теж чистим методичним непорозумінням, викликаним, з одної сторони, тим, що підручники, які послужили авторові на взірць, за старою шкільною схемою мусять по римській добі неодмінно перейти до середньовіччя, з другої — малюючи історію романо-германської культури новіших часів, вони звичайно вважають своїм обов'язком представити її перші відомі зав'язки, кельто-германські. В історії техніки, яка не має спеціально місцевого романо-германського спрямування, а ставить своєю метою представити різні етапи її ступневого розвою, ні одно, ні друге не має рації. Що уявляє з себе техніка, виробництво і організація економічного життя західноєвропейського середньовіччя? З одної сторони — факти примітивної техніки і виробництва германських племен в обстанові протонатурального — як його називає автор — господарства; з другої сторони — спадщина римської культури, в деградованих формах. Коли наводити перше — йому місце в розділах, присвячених примітивній культурі; друге — не має властиво інтересу, як всяка деградація; спинятись над амальгамними формами першого і другого — се можливо в історії західноєвропейської культури, але тут — при невеликих розмірах курсу — властиво зайве.

Кілька інкрустованих тут текстів з історії української економіки — зовсім не на місці. Уривок з Лазаревського про пізні пережитки хліборобства на “лядах” (розчищених зрубках), з Слабченка — про розробки, з Яворського — про хліборобські знаряди (с. 261–262) роблять дивне враження своїм випадковим характером, так само, як і відкриття на с. 281, що для українців першими учителями металевого ремесла були татари (за Яворським). Одно з двох: або писати історію техніки на Україні — але сього автор не мав заміру, хоч би навіть в формі додатку чи екскурсів при загальнім курсі; або ілюструвати українським матеріалом загальну еволюцію техніки — се я й рекомендував би, але робити се там, де йде мова про певні моменти загального розвою техніки, і наводити сі українські форми і речі, поскільки вони ілюструють загальний поступ техніки і виробництва, а не мають характер випадкових екскурсів — а на Україні, мовляв, он як воно було!

З українською науковою літературою автор, видимо, обзнайомлений мало; тим часом за п'ятдесят з лишком літ — рахуючи від підготовки археологічного з'їзду в Києві на 1874 рік, що був зв'язаний з першою археоло-

гічною українською виставою і з науково поставленими розкопками, — для історії техніки на Україні по музеях і по виданнях матеріалу зібралось дуже багато! Я не бачу, щоб автор був знайомий з працями Антоновича, Гамченка, Мельник-Антонович, з працями про трипільську культуру. Не відомо йому, мабуть, що в першому томі моєї “Історії України-[Руси]” кілька разів зроблено підсумок того, що нам відомо про виробництво українських племен часів розселення. Не бачу посилки на такий же підсумок про слов’ян взагалі в “Слов’янських старинностях” Нідерле*. Не знаю, чи відома йому серія статей про різні роди використання продуктів і виробництва на Україні, що друкувалися в “Матеріалах до укр[аїнської] етнології” під ред. покійного Ф.Вовка*, і його ж огляд народної матеріальної культури в II т. видання “Украинский народ в прошлом и настоящем”*, і новіший курс Д.Зеленіна на “Die Ostslawische Volkskunde”* — всі ці праці дають багато пережитків примітивної техніки, що заховуються або донедавна заховувалися між народом, і я думаю, що автор з великою користю може вжити їх при новім обробленні своєї праці.

Належить також звернути увагу на стиль і виклад. Що, напр., сказати на такий вступ X розділу: “Характеризуючи у своїй ґрунтовній розвідці текстильну промисловість стародавнього греко-римського Єгипту, проф. Хвостов каже: “Обробка волокнуватих речовин у фараоновому Єгипті не залишалася на одній стадії, а повсякчас перебувала в стані еволюції і прогресу”. Ці слова відомого знавця стародавньої промисловості можна цілком застосувати до всіх галузей її, як це цілком безперечно доводить дослідження також і всіх інших знавців тих часів, як, напр., Фл. Петрі, Моргана, Масперо, Вількінсона, Ердманна та багатьох інших дослідників. Та завше, за всіх часів у кожному закутку життя панував закон, що його вперше вилловив геніальний грек Геракліт, якого підтримав Кратіл і надалі Демокріт: “Все тече, все міняється”... Отже, стародавня промисловість щодо форм своєї організації, щодо своєї техніки ніколи не мала чогось сталого, вічного, а якраз навпаки — завжди й невинно еволюціонувала, прогресувала, як це завжди бачимо навіть в найменшій галузі її”.

Се вірно, але чому се треба було писати саме на початку X розділу і наводити такий великий апарат для підпертя такої загальновідомої речі — се неясно!

Треба звернути увагу також на ілюстраційну сторону. Тепер чимало подано ілюстрацій зайвих, себто неув’язаних з текстом і не пояснених, що вони властиво ілюструють. Чимало є таких, що для того, щоб вони мали якусь вартість, автотипії, зроблені за фотографіями, треба заступити чіткими креслениками, бо автотипії, перезняті з автотипій, в результаті дають невиразисті темні плями, які тільки даремно займають місце і дають неприємний вигляд книзі.

Сим кінчаю мої завваження в надії, що вони, може, придадуться авторові, а як не йому, то тим, що будуть займатися сею ж справою, безсумнівно важною і дуже потрібною в сучасних умовах.

М.Ліхачова (*Лихачев Н.П.* Материалы для истории византийской и русской сфрагистики. — Вып. 1. — Ленинград, 1928. — 175 с., 81 ил.).

В статті “О загадочных изображениях на монетах Владимира св. и его сыновей”, надр[укований] в скороченні в “Археол[огических] изв[естиях] и зам[етках]” 1894 [р.]... — див.: Сорокин П.М. О загадочных изображениях на монетах Владимира св. и его сыновей // Археологические известия и заметки, издаваемые Императорским Московским археологическим обществом. — 1894. — № 10. — С. 304–309.

Josef Pfitzner. Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann. (Schriften der Philosophischen Fakultät der Deutschen Universität, in Prag). Brünn—Prag—Leipzig—Wien: Verlag R.M.Rohrer, 1930, 239 с.

Перша публікація: Україна. — 1930. — Травень—Червень. — С. 181–182. Підпис у кінці рецензії: *М.Грушевський*. Дата не зазначена.

Автограф чорнилом із правками зберігається в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 17177. — Арк. 1–1-зв.). На арк. 1 червоним чорнилом позначка вгорі “Укр. 1803”, праворуч рукою М.Грушевського позначено: “Трав.—Черв. III”. Підпис у кінці рецензії: *М.Грушевський*.

Подається за першодруком.

D-r Josef Jirásek. Rusko a my. Studie vztahy česko-slovensko-ruských od počátku 19 století do roku 1867. Věsmír, Praha, 1929, 367 с.

Перша публікація: Україна. — 1930. — Липень—Серпень. — С. 173. Підпис у кінці рецензії: *М.Грушевський*. Дата не зазначена.

Машинопис з авторськими правками олівцем, наведеними синім чорнилом редактором Завадовичем, та редакційними помітками зберігається в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 17241. — 1 арк.). На арк. 1 вгорі позначки (зліва направо): “До кн. 1930 III” (олівцем, рукою М.Грушевського), “Укр. / кн. 4” (олівцем), “з. 9273” (фіолетовим чорнилом), “Читав Завадович” (синім чорнилом), “Укр. 1804” (червоним олівцем). Підпис у кінці рецензії: *М.Грушевський*.

Подається за першодруком.

Осип Гермайзе. Україна та Дін у XVII ст. (Записки Київського інституту народної освіти, 1928, кн. III, 1928, с. 106–196 і окремою книжкою)

Машинописна копія без правок зберігається в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 2913. — 2 арк.). Підпис у кінці рецензії: *М.Грушевський*.

Публікується вперше за машинописною копією.

Віктор Данилевський. Нарис історії розвитку продуктивних органів суспільної людини (спроба матеріалістичної історії техніки). Харків, Д.В.У., 1929, 569 с., ціна 7 карб.

Машинопис з авторськими правками червоним та простим олівцями (більшість правок наведені синім чорнилом) та редакційними позначками і непрямою машинописною

копія зберігаються в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 15131—15132. — 8 + 8 арк., окрема пагінація). На арк. 1 машинопису автором вгорі простим олівцем дописано “М.Грушевський” та позначено “Справлено. М.Г.”. Праворуч вгорі позначка чорнилом “№ 1996”. Усі аркуші пронумеровані червоним олівцем — від “158” до “165”. Прізвище автора, що спочатку було надруковано в кінці статті (*М.Грушевський*), закреслено. На звороті останнього аркуша (арк. 8) М.Грушевським чорнилом дописано: “т. Глядківському. Оригінал, що у Вас бракує”. Внизу дописки чорнилом іншим почерком “Короленка 35”.

На неправленій машинописній копії (од. зб. 15132) на арк. 1 позначки: “друк в І—930 р.” (олівцем) та “№ 1996” (чорнилом).

Публікується вперше за правленим машинописом.

М.Грушевський планував розмістити рецензію до вип. І часопису “Первісне громадянство та його пережитки на Україні: Примітивна культура та її пережитки на Україні, соціальна преісторія, народна творчість в соціологічному освітленні” за 1930 р., однак через припинення виходу часопису текст залишився неопублікованим. Див.: Проект І випуску “Первісного громадянства” за 1930 р. // ІР НБУВ. — Ф. Х. — Од. зб. 15144. — Арк. 1.

с. 337 ...з якого-небудь німецького Realexikon-у... — йдеться про серії енциклопедичних німецьких видань з різних галузей знань.

с. 339 ...в “Слов’янських старинностях” Нідерле — йдеться про багатотомне видання “Slovanské starožitnosti”, яке Любор Нідерле видавав з 1902 р.

...що друкувалися в “Матеріалах до укр[аїнської] етнології” під ред. покійного Ф.Вовка... — йдеться про багатотомне неперіодичне видання Етнографічної комісії Наукового товариства ім.Шевченка “Матеріали до українсько-руської етнології” (1899—1929). Під редакцією Ф.Вовка вийшли перший, третій та шостий томи (1899, 1900 та 1905).

...його ж огляд народної матеріальної культури в II т. видання “Український народ в прошлом и настоящем”... — мова йде про працю: *Волков Ф.* Этнографические особенности украинского народа // Украинский народ в его прошлом и настоящем: В 2 т. — Т. 2. — Петроград: Типография товарищества “Общественная польза”, 1916. — С. 455—647.

...новіший курс Д.Зеленіна на “Die Ostslawische Volkskunde”... — йдеться про видання: *Zelenin D.* Russische (Ostslawische) Volkskunde. — Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter, 1927. — XXVI, 424 s.

Aus der historischen Wissenschaft der Soviet-Union — Vorträge ihrer Vertreter während der Russischen Historikerwoche, herausg. von Otto Hoetzsch (Osteuropäische Forschungen, Neue Folge, Band 6), Berlin, 1929, 199 с.

Машинопис з авторськими правками простим олівцем та редакційними правками чорнилом зберігається в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 17161. — 3 арк.). На арк. 1 вгорі позначки: “Укр. / 2022” (червоним чорнилом в центрі), “№ 270” (червоним олівцем в центрі), “Вичитав. М.Г.” (простим олівцем угорі праворуч). Чорнилом угорі ліворуч дані пояснення редакційних підкреслень: хвиляста лінія — курсив, пряма лінія — півж[ирний] кег[ль] 10.

Публікується вперше за правленим машинописом.

с. 340 Deutsche Gesellschaft für Studium Osteuropa — з нім.: Німецьке товариство для вивчення Східної Європи.

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
О.Юркова “...МАЮ В СВОЇМ ПОРТФЕЛІ СТУДІЙКУ...”: ОСТАННІ ПРАЦІ ТА РЕЦЕНЗІЙНІ ОГЛЯДИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	V	
РОЗДІЛ I. ІСТОРИЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
Вікопомна дата	3	361
Про так званий “Львівський літопис” (1498–1648) і його ймовірного автора	28	365
Самовидець Руїни та його пізніші відображення	44	382
Про українську історіографію XVIII століття. Кілька міркувань	74	414
З історичної фабулістики кінця XVIII в.	82	424
“Историограф Малой России”	87	427
РОЗДІЛ II. РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ	181	
Wilhelm Wundt. Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte.....	183	450
Lubor Niederle. Manuel de l'antiquité slave. Tome I: l'Histoire.....	186	450
Акад. В.С.Миллер. Очерки русской народной словесности.....	191	451
Проф. М.Сперанский. Русская народная словесность.....	191	451
A.Debidour. Le Histoire diplomatique de l'Europe.....	200	453
L.Lévy-Brühl. Das Denken der Naturvölker.....	202	453
L.Lévy-Brühl. La mentalité primitive.....	202	453
Wilhelm Jerusalem. Soziologie des Erkennens.....	202	453
Richard Thurnwald. Zum gegenwärtigen Stand der Völkerpsychologie.....	202	454
В.П.Адрианова. Житие Алексея, человека Божия.....	213	455
А.Кащенко. Оповідання про славне військо Запорозьке Низове.....	215	455
А.Кащенко. Великий Луг запорозький.....	215	455
А.И.Лященко. Былина о Соловье Будимировиче и saga о Гаральде... ..	219	456
Іларіон Свенціцький. Початки книгопечатання на землях України.....	221	456
М.И.Ростовцев. Элинство и иранство на юге России.....	223	457
M.Rostovtzeff, Hon. D. Litt. Iranians and Greeks in South Russia.....	223	457
M.Rostovtzeff. Les origines de la Russie.....	223	457
М.И.Ростовцев. Скифия и Босфор. Критическое обозрение памятников литературных и археологических.....	223	457
The Slavonic Review. A Survey of the Slavonic Peoples.....	233	458
James George Frazer. Folk-lore in the Old Testament.....	236	460
Dr. Lubor Niederle. Slovanské Starožitnosti.....	241	461

Max Vasmer. Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven...	246	462
А.И.Яцимирский. Библиографический обзор апокрифов в южнославянской и русской письменности...	248	463
Kazimierz Dobrowolski. Pierwsze sekty religijne w Polsce...	250	463
Д.Заславский. Михаил Петрович Драгоманов...	251	464
Nationernas Bibliotek: Ukrainarna...	255	464
Harold T. Cheshire. The Great Tartar Invasion of Europe...	257	465
Ювілейний Збірник Наукового товариства імені Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття оснований, 1873–1923. Записки Наукового товариства імені Шевченка, том СХХХVIII–СХL. Праці Історично-філософичної секції під редакцією Івана Крип'якевича... Праці Філологічної секції під редакцією Кирила Студинського... Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові за роки 1923–1925...	259	466
М.Сперанский. К истории взаимоотношений русской и югославянских литератур (Русские памятники письменности на юге славянства)...	265	468
К.М.Тахтарев. Сравнительная история развития человеческого общества и общественных форм. Часть I и II...	266	468
V.J.Mansikka. Die Religion der Ostslaven. I. Quellen...	270	468
Етнографический отдел Государственного Русского музея. Материалы по этнографии. Том III, выпуск первый...	274	469
Louis Eisenmann. The Imperial Idea in the History of Europe...	277	469
Jan Łoś. Początki piśmiennictwa polskiego...	279	469
Venceslas Lednicki. Existe-t-il un patrimoine commun d'études Slaves?...	281	470
Р.Р.Ранайтеску. L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila archevêque de Kiev dans le principautés roumaines...	285	470
Проф. Йор. Иванов. Богомилски книги и легенди...	287	471
Arturo Cronia. II. Bogomilismo...	289	471
Проф. Хведір Вовк. Студії з української етнографії та антропології...	290	472
Записки Київського інституту народної освіти...	292	473
Ю.Д.Бруцкус. Письмо хазарского еврея от X века...	294	473
Е.Ю.Перфецкий. Русские летописные своды и их взаимоотношения...	295	474
Jozsef Szinnyi. Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur...	297	474
Dr. Eugen Perfeckij, docent University Komenskeho v Bratislavě. Sociálne-hospodárske pomery Podkarpatske Rusi ve století XIII–XV...	299	474
Jaroslav Bidlo. Dějiny Slovanstva...	301	475
Histoire et historiens depuis cinquante ans...	304	475
Доктор славяноведения А.Петров. Отзвук Реформации в русском Закарпатьи XVI в. Няговские поучения на Евангелие...	306	476
Z dějin Východní Evropy a Slovanstva. Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi, profesoru Karlovy University...	307	476

Збірник праць Державного рибного заповідника “Конча-Заспа” ...	309	478
Frank Wollman. Slovesnost Slovanů...	311	478
Галина Вовк. Бібліографія праць Хведора Вовка (1847–1918)...	312	478
Східнослов'янські народності та їх дослідження...	313	479
Dr. Jiří Král. Svidovec v Podkarpatské Rusi. Sídla obyvatelstva...	324	479
Václav Novotný. Českou minulostí...	326	480
Dr. František Štůla, Dr. Antonín Boháč, Dr. Karel Kadlec a Dr. Josef Tvrđý. Zeměpisný obraz, statistika, ústavní zřízení a filosofie slovanstva...	327	480
А.В.Орешников. Классификация древнейших русских монет по родовым знакам...	329	480
Josef Pfitzner. Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann...	330	481
D-r Josef Jirásek. Rusko a my. Studie vztahy česko-slovensko-ruských od počátku 19 století do roku 1867...	332	481
Осип Гермайзе. Україна та Дін у XVII ст. ...	333	481
Віктор Данилевський. Нарис історії розвитку продуктивних органів суспільної людини (спроба матеріалістичної історії техніки)...	335	481
Aus der historischen Wissenschaft der Soviet-Union — Vorträge ihrer Vertreter während der Russischen Historikerwoche...	340	482
Праці Українського високого педагогічного інституту ім.М[ихайла] Драгоманова у Празі...	342	483
J.Рурка. Weitere Beiträge zur Korrespondenz der Hohen Pforte mit Bohdan Chmel'nyckij...	344	483
Aleksander Brückner. Dzieje kultury polskiej. Tom pierwszy: Od czasów przedhistorycznych do r. 1506...	346	484
International Bibliography of Historical Sciences. First Year (1926)...	350	484
Михайло Гніп. Громадський рух 1860-х рр. на Україні...	354	485
Збірник Музею діячів науки та мистецтва України...	357	486
Алексей Александрович Шахматов, 1864–1920...	359	486
КОМЕНТАРІ		361
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК		487

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 10. Книга II

Серія “Історичні студії та розвідки”
(1930–1934)

Серія “Рецензії та огляди”
(1924–1930)

Редактор *І.Савлук*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *І.Сімонова*
Коректор *В.Гоменюк*

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 44,71. Обл.-вид. арк. 37,0.
Тираж 5000 пр. Зам. № .

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4826 від 31.12.2014 р.
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
79005 Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1110 від 08.11.2002 р.

Грушевський М.С.

Г91 Твори: У 50 т. / редкол.: Г.Папакін, І.Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —

Т. 10. Кн. II : Серія “Історичні студії та розвідки” (1930—1934) ; Серія “Рецензії та огляди” (1924—1930) / упор. О.Юркова. — 2015. — 552 с.

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)

Друга книга десятого тому 50-томного зібрання творів М.Грушевського містить праці визначного українського історика, об'єднані у двох серіях — “Історичні студії та розвідки” і “Рецензії та огляди”. У першій з них представлено шість останніх статей М.Грушевського, написаних упродовж 1930—1934 рр. і присвячених історії України, українській історіографії та історії української літератури. Остання велика студія — “Істориограф Малой России” (1934) — друкується вперше.

У другій серії публікуються 60 рецензій та рецензійних оглядів, підготовлених вченим у 1924—1930 рр. (у 1931—1934 рр. М.Грушевський рецензій не писав), дев'ять з них також друкуються вперше.

Статті, опубліковані М.Грушевським уперше російською мовою, подано у перекладі на українську та мовою оригіналу.

Видання розраховане на істориків, соціологів, етнографів, археологів та всіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)